

Elżbieta Kowalczyk

Programy nauczania Szkoły Partyjnej przy KC PZPR w latach 1952-1956 (na przykładzie szkolenia kadry kulturalno-oświatowej)

Instalujące się w lecie 1944 r. na ziemiach polskich władze komunistyczne miały przygotowany plan przebudowy systemu szkolnictwa – posłużyły się sprawdzonym już wzorcem edukacji, jaki obowiązywał w ZSRR, który przeniesiono i zaszczerpiono w warunkach polskich. Był on doskonale znany krajowym komunistom, często „wyedukowanym” w państwie radzieckim, z autopsji¹.

Z czasem, gdy sytuacja po II wojnie światowej stabilizowała się, a komuniści umacniali swe rządy, następowała sukcesywna przebudowa strukturalna i organizacyjna szkolnictwa. Pojawiła się, dotąd niespotykana w Polsce w takim zakresie, forma szkolnictwa partyjnego. Po pierwsze, miało ono zlikwidować deficyt kadr odczuwalny dotkliwie przez administrację i partię tuż po wojnie, a po drugie – wyszkolić ludzi, którzy byliby zdolni przebudować stopniowo mentalność Polaków, przekonać ich o słuszności wprowadzanych przez władze radykalnych zmian na ziemiach polskich, a co za tym idzie – legitymizować tę władzę w społeczeństwie.

Szkoły partyjne miały być gwarantem nowego ustroju – były tworzone jako instytucje nauki partyjnej mające przełamać monopol dotychczas istniejących struktur oraz stanowić wzór do naśladowania w zakresie działalności organizacyjnej i programowej². W przemówieniu z 1951 r. wygłoszonym z okazji rozpoczynającego się roku szkolnego Roman Zambrowski, członek Biura Organizacyjnego i Biura Politycznego KC PZPR, sformułował związane z nimi oczekiwania dość jednoznacznie: „1. Wykorzystanie szkolenia do mobilizacji członków partii w walce o przezwycięzenie trudności na drodze budownictwa socjalistycznego przez wskazanie dróg ich przezwycię-

¹ R. Stobiecki, *Historycy wobec polityki historycznej* [w:] *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, red. S.M. Nowinowski, J. Pomorski, R. Stobiecki, Łódź 2008, s. 175–192; *idem*, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana*, Warszawa 2007, *passim*.

² R. Stobiecki, *Historycy wobec polityki...*, s. 175–192.

zania oraz wielkich naszych perspektyw. 2. Wykorzystanie szkolenia do krzewienia uczuć patriotyzmu i dumy z naszej socjalistycznej stolicy, uczucia przywiązania do ZSRR i idei solidarności międzynarodowej. 3. Uzbrojenie naszych towarzyszy w argumentację nieodzowną dla zwalczania wrogiej propagandy, sianej przez agentury obcych wywiadów i rodzimą reakcję. 4. Krzewienie nienawiści do czyhającego na naszą wolność i niepodległość imperializmu amerykańskiego”³.

Słowa Zambrowskiego wskazują pośrednio na bardzo istotny aspekt, mianowicie, że treści nauczone w szkole partyjnej były również wykorzystywane w indoktrynacji pracowników wszystkich resortów PRL. Był to jeden z pierwszych etapów ich szkolenia. Oprócz wiedzy fachowej pracownicy ministerstw mieli być przede wszystkim „przemodelowani”, tzn. wierzyć bez zastrzeżeń w nowy system ekonomiczno-polityczny.

Przez pierwsze dwa lata walka z legalną i nielegalną opozycją, połączona z próbą stworzenia silnej i rozbudowanej struktury PPR, utrudniała rozwój szkolnictwa partyjnego. Dopiero „zwycięstwo” komunistów w wyborach umożliwiło zajęcie się tą kwestią. Do systemu edukacji kadr zaczęto podchodzić planowo i z większym zdecydowaniem. Całe szkolnictwo partyjne było przez lata silnie powiązane z PPR/PZPR poprzez specjalnie powołane w tym celu wydziały w Komitecie Centralnym – Wydział Szkolenia, Wydział Szkół Partyjnych czy w końcu Sektor Szkolenia Partyjnego w Wydziale Propagandy. Z czasem przybrało formę szkolenia masowego, obejmującego również szeregowych działaczy partyjnych i pracowników administracji państwowej.

Pierwsza szkoła partyjna – Centralna Szkoła PPR – powstała już w 1944 r. w Lublinie, gdzie tworzono zręby komunistycznej administracji rządowej. Następnie, wraz z posuwającym się na zachód frontem, została przeniesiona do Łodzi – tam miała siedzibę do grudnia 1948 r. Centralną Szkołę Partyjną przy KC PPR/PZPR przeniesiono z kolei do Warszawy, gdzie istniała do 1952 r. Zapowiedzią zmian mających nastąpić w systemie edukacji partyjnej, a powodowanych przeorganizowaniem sceny politycznej, było powołanie w lutym 1948 r. w Warszawie dwuletniej Szkoły Partyjnej przy KC PPR/PZPR.

10 sierpnia 1948 r., w trakcie obrad Biura Politycznego PPR w Sopocie, podjęto decyzję o ostatecznym odsunięciu ze stanowiska pierwszego sekretarza PPR Władysława Gomułki za „prawicowe i nacjonalistyczne odchylenie” i zastąpieniu go przez Bolesława Bieruta, który na siedem lat przejął ster władzy. Siły w partii, które dążyły do obalenia Gomułki, wykorzystwały w tym celu m.in. różnice podejścia do historii KPP. Celem dla nich stało się „oświecenie rodowodu ideologicznego”. Chciały obalić tezę Gomułki o PPR jako o partii całkowicie nowej, odgradzającej się od swych klasowo-rewolucyjnych i internacjonalistycznych poprzedników⁴. Celem tej polityki było

³ AAN, PZPR KC, 237/XX-131, Ocena przebiegu szkolenia partyjnego w roku szkoleniowym 1951–1952, b.d. [data w tytule dokumentu najbardziej precyzyjna], k. 14.

⁴ T.P. Rutkowski, *Rola Wydziału Historii Partii KC PPR/PZPR w kształtowaniu polityki historycznej w Polsce (1946–1956)* [w:] *Pamięć i polityka historyczna...*, s. 360.

odsunięcie Gomułki od władzy w partii, co też nastąpiło w sierpniu 1951 r. W ślad za tymi wydarzeniami w 1952 r. zlikwidowano Centralną Szkołę Partyjną, a jej miejsce zajęła Szkoła Partyjna przy KC PZPR, która istniała do 1957 r.⁵

Szkoła Partyjna przy KC PZPR zmieniła kierunek nauczania, a co za tym idzie – treści programowe szkoleń. W ramach zakrojonej na szeroką skalę przez kierownictwo partyjne z Bierutem na czele walki z wyimaginowanym „prawicowo-nacjonalistycznym” odchyleniem Szkoła Partyjna znacznie zredukowała zagadnienia odnoszące się do spraw narodowych na rzecz tematyki związanej z internacjonalnym ruchem robotniczym. Precyzyjniej rzecz ujmując – zorientowała się na historię WKP(b).

Szkoła Partyjna przy KC PZPR, powiązana była z partią poprzez Sektor Szkolenia Partyjnego w Wydziale Propagandy KC PZPR⁶. Z czasem zaś stała się tylko jednym z elementów szeroko rozbudowywanej struktury szkolenia kadr. Roman Zambrowski, przemawiając w 1952 r., stwierdził: „Szkolenie partyjne staje się coraz istotniejszym elementem wewnętrznego życia naszej partii. Jego rozwój otoczony jest szczególną troską Komitetu Centralnego naszej partii, i oczywiście towarzysza Bieruta, i nie ma chyba dziś u nas ani jednego aktywisty partyjnego, który by nie przyznał, że szkolenie partyjne – to jedna z podstawowych dźwigni wzrostu ideowego i politycznego, wzrostu siły kierowniczej PZPR”⁷.

Kształcenie, a można się pokusić o określenie „kształtowanie” pracowników administracji partyjnej i państwowej Szkoła Partyjna przy KC PZPR prowadziła poprzez różne formy szkolenia. Wśród nich najważniejszą była dwuletnia szkoła polityczna. Zgodnie z wydaną w 1952 r. przez KC PZPR Instrukcją dotyczącą kandydatów na dwuletnią Szkołę Partyjną przy KC PZPR jej słuchacze powinni się rekrutować spośród osób zajmujących ważne stanowiska w administracji partyjnej i państwowej, tj. sekretarzy komitetów wojewódzkich, kierowników i zastępców wydziałów KW, najlepszych pierwszych sekretarzy komitetów powiatowych, miejskich i dzielnicowych. Instytucja ta przeznaczona była również dla kierownictwa wojewódzkich szkół partyjnych i wojewódzkich ośrodków szkolenia partyjnego oraz kierowników politycznych ekspozytur wojewódzkich POM, a ponadto dla sekretarzy i kierowników wydziałów Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej, przewodniczących, wiceprzewodniczących, wyróżniających się kierowników wydziałów zarządów wojewódzkich ZMP

⁵ Pod wpływem wydarzeń Października '56 ponownie przeprowadzono reorganizację. SP przy KC PZPR zastąpiła Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR, a następnie, w 1984 r., Akademia Nauk Społecznych, która istniała do przełomu 1989 r. i likwidacji PZPR.

⁶ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-233, Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie organizowania Ośrodków Szkolenia Partyjnego, [1952–1953], k. 57.

⁷ *Ibidem*, 237/XX-128, Stenogram przemówienia tow. Zambrowskiego na naradzie aktywu [Warszawa, 1951/1952 r.], [1949–1953], k. 4.

i najlepiej przygotowanych kierowników wojewódzkich szkół organizacyjnych ZMP. Nauki w dwuletniej szkole politycznej mieli też pobierać przewodniczący, wiceprzewodniczący, sekretarze, członkowie prezydiów wojewódzkich rad narodowych oraz najzdolniejsi z przewodniczących miejskich rad narodowych, funkcjonariusze Centralnej Rady Związków Zawodowych, okręgowych rad związków zawodowych, głównych i okręgowych zarządów związków zawodowych oraz towarzysze z kierownictwa szkół związkowych. Na tym nie kończył się wachlarz osób, dla których dedykowana była ta forma szkolenia. Szkoleniem objęto również „odpowiedzialnych pracowników dziennikarskich”, tj. redaktorów i zastępców redaktorów oraz działaczy szczebla centralnego i wojewódzkiego takich organizacji społecznych, jak: Liga Kobiet, TPPR itd. Przy czym 30 proc. miejsc było zarezerwowanych dla kandydatów z rad narodowych, partyjnego aparatu młodzieżowego oraz organizacji masowych⁸.

Poza tą niewątpliwie najważniejszą formą kształcenia kadr Szkoła Partyjna organizowała: roczne szkoły im. Marchlewskiego (w Łodzi) dla działaczy partyjnych ze szczebla niższego niż na dwuletniej SP, czyli sekretarzy KP, KM, KD, kierowników wydziałów KP⁹; roczny kurs wykładowców, przeznaczony dla asystentów, wykładowców etatowych i nietatowych wojewódzkich szkół partyjnych, kierowniczego aparatu szkół wojewódzkich, związków zawodowych i ZMP oraz pracowników etatowych i konsultantów ośrodków szkolenia partyjnego, instruktorów szkolenia partyjnego w KW i nauczycieli wyróżniających się pracą partyjną w terenie¹⁰; roczne szkoły kulturalno-oświatowe – dla instruktorów propagandy KW oraz „najlepiej przygotowanych” instruktorów propagandy KP i KM; dla pracowników i działaczy kulturalno-oświatowych na szczeblu wojewódzkim: związków zawodowych, ZMP, ZSch, Ligi Kobiet, TPPR, rad narodowych oraz innych organizacji masowych, instytucji społecznych i kulturalno-oświatowych (np. kierowników większych domów kultury)¹¹. Ponadto, na mocy decyzji kierownika Sektora Szkolenia Partyjnego KC PZPR Heleny Kozłowskiej i ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza, od listopada 1952 r. szkolenie polityczne funkcjonariuszy ministerstwa, wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego i wojewódzkich komend Milicji Obywatelskiej przeszło pod polityczne i organizacyjne kierownictwo komitetów partyjnych, czyli zostało włączone w ramy Szkoły Partyjnej i podległego jej szkolnictwa partyjnego w terenie¹².

Wobec kandydatów stawiano konkretne wymagania. Najważniejszymi były: co najmniej trzyletni staż partyjny, co najmniej roczny staż pracy w aparacie organizacji społecznych, wiek od 23–35 lat (w indywidualnych wypadkach do 40 lat). Kandydaci

⁸ *Ibidem*, 237/XX-233, Instrukcja dotycząca rekrutacji kandydatów na dwuletnią Szkołę Partyjną przy KC PZPR, [1952], k. 26.

⁹ *Ibidem*, Instrukcja dotycząca rekrutacji kandydatów na roczne szkoły partyjne, [1952], k. 55.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, k. 56.

¹² AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-20, Pismo do sekretarza propagandy KW PZPR, 17 IX 1952 r., k. 56.

do szkół centralnych powinni posiadać przeszkolenie polityczne w zakresie Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej, względnie krótkoterminowy kurs CSP w Łodzi (1945–1947), oraz wykształcenie ogólne co najmniej w zakresie szkoły powszechnej¹³. Kandydatów typowały egzekutywy KP, KM, KD oraz kierownicy wydziałów KW. Imienny wykaz kandydatów wraz z całą dokumentacją dotyczącą rekrutacji był następnie przesyłany do Wydziału Organizacyjnego KC, gdzie następowała weryfikacja kandydatów¹⁴. Rekrutowano przede wszystkim członków partii. Skierowanie do SP przy KC PZPR postrzegane było w kategoriach dużego wyróżnienia. Świadczyło bowiem o pewnym awansie zawodowym wytypowanego. Często kandydaci pobierający nauki w centralnej SP byli szkoleni pod konkretne funkcje i stanowiska. Ale były też wyjątki, czyli osoby, które mimo tego „wyróżnienia” nie chciały uczestniczyć w szkoleniu, co było powodowane najczęściej wypadkami losowymi¹⁵, ale czasem zapewne też uwarunkowaniami światopoglądowymi. Dotyczyło to zwłaszcza osób, które zapisały się do partii ze względów koniunkturalnych, wbrew temu, w co wierzyły.

Szkoła Partyjna miała również pośredni wpływ na kształcenie kierowników niższych szczebli administracji partyjnej i państwowej oraz szeregowych członków sprawującego władzę ugrupowania poprzez rozbudowaną w terenie sieć szkolnictwa partyjnego, zorganizowaną w miastach wojewódzkich, i powiatowych oraz w ośrodkach edukacyjnych przy zakładach pracy. To tzw. szkolenie masowe realizowano m.in. poprzez międzywojewódzkie szkoły partyjne w Stalinogrodzie (Katowice), Łodzi, Wrocławiu, Krakowie, Gdańsku i Poznaniu¹⁶ oraz wieczorowe uniwersytety marksizmu-leninizmu, które organizowały różnego rodzaju kursy, np. podstawowe kursy kształcenia, koła studiowania historii ruchu robotniczego czy grupy samokształcenia¹⁷. Organizowano nawet tak niszową edukację polityczną jak choćby dla referentek do walki z nieładem czy kurs przysposobienia instruktorów do rozmieszczenia inwalidów w przemyśle¹⁸.

¹³ *Ibidem*, 237/XX-233, Instrukcja dotycząca rekrutacji kandydatów na roczne szkoły partyjne, [1952], k. 56.

¹⁴ *Ibidem*, k. 57.

¹⁵ Komisje kwalifikacyjne składały się z kierownika Wydziału Organizacyjnego, kierownika Szkoły Wojewódzkiej, kierowników wydziałów: Propagandy, Oświaty i Szkół Wyższych, Ekonomicznego i członka Komisji Kontroli Partyjnej. Listy kandydatów wraz z pełną dokumentacją były przesyłane do Wydziału Organizacyjnego KC, gdzie kandydatów poddawano weryfikacji (AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-193, Kwestionariusze kandydatów do szkoły politycznej, [1952–1953], k. 70; *ibidem*, 237/XX-22, Pismo kierownika Wydziału Organizacyjnego do tow. pierwszego sekretarza KW PZPR, 1953 r., k. 12–14).

¹⁶ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-233, Instrukcja w sprawie reorganizacji systemu szkół partyjnych i doboru na roczne międzywojewódzkie szkoły partyjne, [maj 1953 r.], k. 35.

¹⁷ AAN, PZPR KC, Sektor szkolenia partyjnego, 237/VIII-276, Formy szkolenia partyjnego, [1954 r.], k. 32.

¹⁸ Z czasem chciano objąć szkoleniem masowym nie tylko członków PZPR, ale też członków innych partii. W 1955 r. w sprawozdaniu ubolewano, że w dziesięciu ośrodkach szkoleniowych uczestniczyło w szkoleniach tylko 11 903 członków ZSL na ogólną liczbę 207 500 członków tej partii (ok. 5 proc.) Znacznie mniejsza była reprezentacja członków SD – zaledwie kilkunastu (*ibidem*, Program szkolenia politycznego na kursie referentek do walki z nieładem,

Programy partyjnych szkół centralnych wszystkich typów były w gruncie rzeczy takie same. Różniły się tylko liczbą godzin przeznaczonych na realizację poszczególnych bloków zajęć w zależności od cyklu rocznego i dwuletniego oraz od profilu szkolenia. Jako punkt odniesienia dla przedstawienia proporcji godzin na realizację poszczególnych bloków potraktuję program rocznej Szkoły Partyjnej dla Pracowników Kulturalno-Oświatowych. W jej programie prócz nauczania standardowych przedmiotów spory nacisk kładziono na zajęcia związane z kulturą i oświatą. Program tej szkoły jest też najlepiej odzwierciedlony w dokumentacji archiwalnej. Ponadto ten rodzaj szkolenia był niezwykle ważny dla partii. Kończyły je osoby, które były „pasem transmisyjnym” treści przekazanych w szkole do szerokich mas społeczeństwa.

Część teoretyczna programu Szkoły Politycznej dla Pracowników Kulturalno-Oświatowych była realizowana w siedmiu blokach tematycznych i została zgodnie z ówczesną linią polityczną zdominowana przez blok *Podstawy marksizmu-leninizmu*. Świadczy o tym czas poświęcony na jego realizację – 445 godzin, co stanowiło prawie 40 proc. wszystkich zajęć realizowanych w rocznej szkole¹⁹. W ramach tego bloku wykładano kilka przedmiotów. Najwięcej czasu poświęcono historii WKP(b). W ślad za aktualnymi potrzebami ówczesnej polityki jeszcze usilniej kreowano WKP(b) na partię wzorcową, która miała być dla polskiej odpowiedniczki przykładem skutecznej działalności partii komunistycznej. Wydźwięk tematów był bardzo sugestywny np. *Partia bolszewików w okresie interwencji zbrojnej państw obcych i wojny domowej (1918–1920)*, *Partia bolszewików w walce o socjalistyczne uprzemysłowienie kraju* czy *Partia bolszewików w walce o kolektywizację rolnictwa*. Uczono, co słuchacz ma myśleć, jak ma interpretować poszczególne epizody z historii WKP(b). Tematy podejmowane w ramach tego przedmiotu miały ponadto wzbudzić w członkach partii „czujność rewolucyjną”, czyli wrażliwość na zaistnienie w partii różnego rodzaju przejawów odchylenia od aktualnie obowiązującej linii²⁰. W ramach tego przedmiotu prowadzono aż trzy rodzaje seminariów, których tematy też były bardzo wymowne: *Historyczne znaczenie zwycięstwa Wielkiej Rewolucji Socjalistycznej w Rosji*, *Zwycięstwo generalnej linii partii bolszewickiej w walce o zbudowanie socjalizmu* oraz *XIX Zjazd WKP(b). Zjazd budowniczych komunizmu*²¹.

[1954–1956], k. 2; *ibidem*, Program szkolenia społeczno-politycznego na kursie przysposobienia instruktorów do rozmieszczenia inwalidów w przemyśle, [1954–1956], k. 3; AAN, PZPR KC, V/35, Notatka dotycząca niektórych danych organizacji ZSL, 19 IX 1955 r., k. 273–274; *ibidem*, 237/XX-132, Ankieta sprawozdawcza Komitetu Wojewódzkiego i Powiatowego PZPR, luty 1953 r., k. 20).

¹⁹ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Ogólny układ programu, [1952–1953], k. 7.

²⁰ *Ibidem*, Program Historii WKP(b), [1952–1953], k. 9.

²¹ *Ibidem*, k. 9–10.

Równie mocno indoktrynującym słuchaczy Szkoły Partyjnej przedmiotem był materializm dialektyczny i historyczny. Program był podzielony na cztery bloki tematyczne: *Materializm dialektyczny – światopogląd partii marksistowsko-leninowskiej*, *Marksistowska metoda dialektyczna*, *Marksistowski materializm filozoficzny* oraz *Materializm historyczny*. W ich ramach zaznajamiano słuchaczy z filozofią marksistowską. Oczywiście nie konfrontowano jej z innymi doktrynami filozoficznymi. Słuchacze, najczęściej bez żadnej wiedzy w tym zakresie, pozbawieni byli możliwości umiejscowienia wiedzy marksistowskiej, w swoim systemie wartości. Przystawiali tematy: *Marksistowska teoria formacji społecznej*, *Materialność świata i prawa jego rozwoju*, *Marksistowska teoria poznania* czy *Marksizm-leninizm o religii*²². Inaczej przedstawiała się sytuacja z przedmiotem ekonomia polityczna, któremu poświęcano w rocznym cyklu kształcenia 88 godzin. Zajęcia podzielone były na dwie części – kapitalistyczny i socjalistyczny sposób produkcji. Wykłady opierały się więc na konfrontacji dwóch odmiennych systemów gospodarczych. Ale nie była to rzetelna analiza porównawcza. Służyła tylko i wyłącznie partii do wykazania wyższości systemu socjalistycznego nad kapitalistycznym. Świadczy o tym chociażby wydźwięk i konstrukcja tematów, np.: *Ogólny kryzys kapitalistycznego systemu gospodarki światowej* i *Reprodukcja socjalistyczna. Dochód narodowy i jego podział*. Dla wzmocnienia wymowy użyto dwóch wyrazów: „kryzys” i „reprodukcja”, o skrajnie różnym znaczeniu i ładunku emocjonalnym²³. Podobnie postępowano z pozostałymi tematami²⁴.

Ostatnim przedmiotem wykładanym w ramach bloku *Podstawy marksizmu-leninizmu* było budownictwo partyjne. Wśród zagadnień podejmowanych w ramach tego przedmiotu przybliżano słuchaczom zagadnienia związane z wewnętrzną konstrukcją partii. Uczono, jak rozbudowywać partię w terenie, czyli jak zakładać podstawowe organizacje partyjne w zakładzie pracy, na wsi, a nawet w szkołach. Dawano wytyczne, jak dobierać kandydatów na członków partii i jak ich „wychować”. Uczono form i metod pracy agitatorów²⁵. Wpajano im, jak się powinni zachowywać, co robić w różnych sytuacjach. Udzielano więc wskazówek czysto praktycznych.

Liczba godzin w rocznym cyklu szkolenia poświęconych na realizację kolejnego bloku zajęć, czyli *Historii Polski i polskiego ruchu robotniczego*, była mocno zawężona, żeby odeprzeć ewentualne zarzuty o zbyt narodowy charakter programu. Poświęcono mu zaledwie 130 godzin, co stanowiło około 10 proc. wszystkich zajęć²⁶.

²² *Ibidem*, Program materializmu dialektycznego i historycznego, [1952–1953], k. 13.

²³ *Ibidem*, Program ekonomii politycznej, [1952–1953], k. 15.

²⁴ AAN, PZPR KC, Sektor szkolenia partyjnego, 237/VIII-239, Projekt programu studiowania ekonomii politycznej w szkoleniu partyjnym, k. 191–196.

²⁵ *Ibidem*, 237/VIII-293, Zagadnienia budownictwa partyjnego, [1954–1958], k. 52; *ibidem*, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Program budownictwa partyjnego, [1952–1953], k. 22.

²⁶ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Ogólny układ programu, [1952–1953], k. 7.

Porównując to z liczbą godzin przeznaczonych na realizację bloku *Podstawy marksizmu-leninizmu*, łatwo zauważyć ogromne dysproporcje. Na ten blok składały się dwa przedmioty: historia Polski i historia polskiego ruchu robotniczego.

W sposób bardzo wybiórczy przedstawiano historię Polski. Program przedmiotu był ramowy i pobieżny. Dzieje Polski ujmowano tylko przez pryzmat zniewolenia feudalnego, ekonomicznego i politycznego. Tematyka wykładów rozwijana była w kontekście rozwoju ruchu robotniczego, a głównym zadaniem wykładowców było „zobrazowanie walki klas” na różnych etapach historii Polski. Bardzo dużo energii poświęcono na ukształtowanie negatywnego wizerunku okresu międzywojennego. Żaden wykład dotyczący II wojny światowej nie poruszał kwestii wejścia Armii Czerwonej na terytorium państwa polskiego 17 września 1939 r. Za wszelką cenę próbowano stworzyć ideologiczną wizję przeszłości mającą legitymizować totalitarny system tworzony przez partię²⁷. Historia była nie tyle nauczana, co wręcz pisana na nowo, w myśl słów George’a Orwella: „Z dnia na dzień i niemal z minuty na minutę uaktualniano przeszłość. Tak preparowana dokumentacja potwierdzała słuszność każdej partyjnej prognozy; pilnowano by nie ostało się choć jedno zdanie sprzeczne z potrzebą chwili”²⁸.

Osobnym zjawiskiem dla wykładowców Szkoły Partyjnej przy KC PZPR była historia polskiego ruchu robotniczego. Żanna Kormanowa²⁹ po latach na posiedzeniu kolegium redakcyjnego czasopisma „Z Pola Walki” powiedziała bardzo znamienne słowa: „historiografia ruchu robotniczego jest przedmiotem jawnej i płynącej nurtem podskórnym walki ideologicznej”³⁰. Z racji kluczowego znaczenia tych słów, zwłaszcza w okresie stalinizmu, przyjrzymy się tezie Kormanowej bardziej wnikliwie. W sposób szczególny podchodzono zwłaszcza do historii Komunistycznej Partii Polski i właśnie temu przedmiotowi poświęcano bardzo dużo uwagi. Zagadnienia odnoszące się do działalności międzywojennego ruchu komunistycznego dotyczyły bowiem sfer, które były wyjątkowo bliskie i często dotyczyły biografii najważniejszych osób w państwie. Historia ruchu robotniczego w okresie Polski Ludowej była właściwie historią ruchu komunistycznego oraz polityczną historią PRL w oficjalnej wersji. Ograniczała się do

²⁷ *Ibidem*, Program ramowy historii Polski, [1952–1953], k. 23.

²⁸ G. Orwell, *Rok 1984*, Warszawa 1988.

²⁹ Żanna Kormanowa (z d. Zelikman) „Zosia”, „Zofia”, „Orm” (1900–1988), działaczka komunistyczna, publicystka, historyk ruchu robotniczego. Publikowała w prasie i wydawnictwach m.in. ZPP. Od 1 XII 1943 r. pracownik Instytutu Historii Akademii Nauk ZSRR. Po powrocie do kraju dyrektor Departamentu Reformy Szkolnictwa i Wychowania w Ministerstwie Oświaty TRJN (1945–1948). Należała do czołowych organizatorów szkół partyjnych po II wojnie światowej w Polsce. Od 1947 r. pracownik naukowy Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego. W marcu 1950 r. została zastępcą kierownika Katedry Historii Polski w Instytucie Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR. Była też przewodniczącą Komitetu Redakcyjnego *Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego* (R. Stobiecki, *Historiografia PRL...*, s. 254–272; T.P. Rutkowski, *Kormanowa Żanna*, [w] *Encyklopedia białych plam*, t. 19, Radom 2005, s. 56–58).

³⁰ AAN, PZPR KC, Archiwum Centralne przy KC PZPR, XXIII-47, Przemówienie Żanny Kormanowej, [1977 r.], b.p.

przedstawiania ruchu komunistycznego i tych form ruchów socjalistycznych, które ku komunizmowi zmierzały.

Historia tzw. ruchu robotniczego była więc z jednej strony uprzywilejowaną gałęzią nauk historycznych, z drugiej zaś – bardzo mocno narażoną na cenzurę, zwłaszcza w odniesieniu do okresu stalinizmu³¹. Ogromny wpływ na program tego przedmiotu miał Wydział Historii Partii powołany w 1948 r. przy KC PZPR³². Program studiowania historii polskiego ruchu robotniczego wyznaczał podręcznik autorstwa dyrektora Szkoły Partyjnej i jednocześnie założyciela i kierownika WHP – Tadeusza Daniszewskiego oraz Józefa Kowalskiego. Wśród tematów podejmowanych w ramach tego przedmiotu nie było zagadnień drażliwych. Pomijano kwestię stosunku komunistów do odrodzonego państwa polskiego po I wojnie światowej, a zwłaszcza jego granic, czy kwestię rozwiązania KPP 16 sierpnia 1938 r.

W jedenastu blokach tematycznych poświęconych historii polskiego ruchu robotniczego ujęto następujące treści: *Ukształtowanie się polskiej klasy robotniczej; Okres walki żywiłowej; Pierwsza partia polskiej klasy robotniczej – „Proletariat”; Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy w latach 1893–1903; Walka SDKPiL z oportunistem i nacjonalizmem PPS; Rewolucja 1905–1907 roku na ziemiach polskich; Polski ruch robotniczy w latach 1908–1914; Polski ruch robotniczy w latach pierwszej wojny światowej; Wielka Październikowa Rewolucja Socjalistyczna i jej przełomowe znaczenie dla Polski (1917–1918); Walka między masami ludowymi a obozem rodzimej reakcji w latach 1918–1923 o kierunek rozwoju Polski; Względna stabilizacja gospodarki kapitalistycznej w latach 1924–1928; Przewrót faszystowski w Polsce; Okres głębokiego kryzysu gospodarczego i zaostrzenia sytuacji politycznej w Polsce w latach 1929–1933 oraz KPP w walce o jednolity front klasy robotniczej i antyfaszystowski front ludowy*³³.

Jedne tematy więc pomijano, inne przeinaczano – np. wojna polsko-bolszewicka była przedstawiana jako „agresywna wojna polskich kapitalistów i obszarników przeciw republikom radzieckim (1919–1920)”. Walki frakcyjne w ramach KPP rozpatrywano nie jako kryzys w ramach ruchu komunistycznego, ale jako działalność wrogów wewnętrznych mających na celu rozbięcie tego ruchu³⁴. W 1951 r. podczas analizowania treści zawartych w podręczniku *Historia Polski* odnoszących się do

³¹ T. Siewierski, *Specyfika badań nad tzw. ruchem robotniczym w historiografii PRL. Zarys problemu* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty*, red. K. Dworaczek, Ł. Kamiński, Warszawa 2013, s. 177–183; *idem*, *Komuniści i historycy. Polski ruch robotniczy w badaniach uczonych w PRL – wybrane aspekty* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Radzyń Podlaski 2012, s. 463–479.

³² AAN, PZPR KC, Wydział Historii Partii, 237/XXI-9, Notatka sprawozdawcza z pracy Wydziału Historii Partii KC za sierpień 1954 r., k. 19–20.

³³ *Ibidem*, Sektor Szkolenia Partyjnego, 237/VIII-293, Program studiowania historii polskiego ruchu robotniczego w szkole partyjnej, [1954–1958], k. 47–51.

³⁴ *Ibidem; Ibidem*, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Program ruchu robotniczego w Polsce, [1952–1953], k. 32.

okresu międzywojennego pod względem zgodności z obowiązującą linią polityczną pojawił się zarzut m.in. o to, że nieodpowiednio została w niej przedstawiona wojna polsko-bolszewicka 1920 r. Zaproponowano nową jej wersję: „Rok 1920 nie należy traktować jako tylko wojenne rozstrzygnięcie, było to przecież zwycięstwo Zw[iązku] Radzieckiego i dlatego w 1921–1922 jest nowy wzlot fali rewolucyjnej w Polsce i w innych krajach”³⁵.

Kolejnymi blokami zajęć były *Zagadnienia międzynarodowe* oraz *Zagadnienia polityczno-ustrojowe*. Tematy podejmowane w ich ramach przedstawiano bardzo tendencyjnie, a krzykliwa propaganda była wszechobecna, np. *Watykan – jedno z czołowych ogniw obozu imperializmu i wojny*³⁶. Każdemu z dwu bloków poświęcano około 30 godzin, tj. łącznie około 4 proc. zajęć. Oczywiście, tak ja w przypadku wcześniejszych bloków, przedmioty były wykładane w kontekście rozwoju ruchu robotniczego. W ramach bloku *Zagadnienia polityczno-ustrojowe* odnoszono się wyłącznie do systemu polityczno-ustrojowego PRL (np. główne założenia konstytucji Polski Ludowej, rady narodowe i ich zadania, ordynacje wyborcze)³⁷.

Dopełnieniem edukacji było zaznajomienie się z wykładnią, oczywiście komunistyczną, historii literatury, sztuki i muzyki. W tym celu utworzono kolejne trzy bloki zajęć: *Zagadnienia pracy kulturalno-oświatowej i polityki kulturalnej* (148 godz., ok. 13 proc.), *Historia literatury* (299 godz., ok. 27 proc.) oraz *Zagadnienia sztuki* (148 godz., ok. 13 proc.)³⁸.

W ramach bloku *Zagadnienia pracy kulturalno-oświatowej i polityki kulturalnej* omawiano m.in. zadania masowej pracy kulturalno-oświatowej w okresie budownictwa socjalizmu w Polsce, nawiązywano do osiągnięć pracy kulturalno-oświatowej w Związku Radzieckim, omawiano też pracę kulturalno-oświatową na różnych szczeblach organizacyjnych pionu państwowego i społecznego – w radach narodowych, w zakładach pracy czy w świetlicach. Uczono, jak organizować m.in. domy kultury, omawiano znaczenie wychowawcze i propagandowe gazetek ściennych itd. Podejmowano zagadnienie konieczności rozwoju sieci bibliotek, roli polskiego filmu, radia, organizacji kultury fizycznej i sportu. Był też cały blok tematyczny poświęcony obecności tych zagadnień w planie sześcioletnim. W ramach zaś drugiego bloku wykładany był przedmiot historia literatury polskiej.

Co ciekawe, a jednocześnie bardzo charakterystyczne dla komunistycznego szkolnictwa partyjnego, przy omawianiu zagadnień nie posługiwano się tradycyjnymi

³⁵ AAN, PZPR KC, Wydział Historii Partii, 237/XXI-14, Stenogramy posiedzeń z lat 1951–1952, k. 1–219.

³⁶ *Ibidem*, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Program zagadnień międzynarodowych, [1952–1953], k. 33.

³⁷ *Ibidem*, Ogólny układ programu, [1952–1953], k. 7; *ibidem*, Program zagadnień międzynarodowych, [1952–1953], k. 33.

³⁸ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Ogólny układ programu, k. 7; *ibidem*, Program zagadnień kulturalno-oświatowych i polityki kulturalnej, [1952–1953], k. 35.

epokami literackimi, lecz ujmowano je z punktu rozwoju ruchu robotniczego. Dzieje literatury zostały więc podzielone na sztuczne okresy, np. literatura Polska epoki feudalnej, literatura w dobie kształtowania się stosunków kapitalistycznych w Polsce czy literatura Polski Ludowej. Podobne podejście determinowało periodyzację historii polskiej sztuki.

Kadra partyjna i państwowa był też edukowana pod względem muzycznym. Cykl 53 godzin wykładów poświęcano na zaznajomienie słuchaczy z historią muzyki radzieckiej, muzyki polskiej i światowej³⁹.

Podobnie było z kolejnym przedmiotem wykładanym w Szkole Partyjnej przy KC PZPR – wybrane zagadnienia z literatury zachodnioeuropejskiej, na którego realizację przeznaczano 58 godzin (ok. 5 proc.). Sztuczne bloki tematyczne miały następujące nazwy: *Literatura realizmu krytycznego*, *Literatura krajów kapitalistycznych okresu imperializmu i rewolucji proletariackich* oraz *Literatura krajów demokracji ludowych*⁴⁰. Treści programowe miały potwierdzać, że wszystko „dzieje” się zgodnie z kreowanym przez komunistów nowym porządkiem.

Sporo czasu poświęcano na przybliżenie wiedzy z historii literatury rosyjskiej (50 godzin) oraz radzieckiej (50 godzin). W ich ramach omawiano m.in. dorobek Czechowa, Gorkiego czy Majakowskiego, dyskutowano na temat roli uchwały KC WKP(b) w sprawach literatury i dramaturgii⁴¹. Utwory dobierano tendencyjnie, ale w porównaniu z innymi działaniami nauczania zajęcia te były stosunkowo mało przesycone ideologią i słuchaczom, którzy wcześniej mieli ograniczony kontakt z książkami, mimo wszystko przynosiły sporo korzyści. Obowiązkowa była również nauka języka rosyjskiego.

Ważną częścią edukacji w Szkole Partyjnej były zajęcia praktyczne, na które przeznaczano około 11,5 proc. czasu (80 godz.)⁴². W Szkole Partyjnej dla Pracowników Kulturalno-Oświatowych prócz praktyk w fabrykach i zakładach pracy kładziono nacisk na inne formy indoktrynacji, np. na obowiązkowe uczestnictwo w akademiach, wieczornicach literackich, akademiach (z okazji urodzin tow. Bieruta, Stalina, 100. rocznicy śmierci Gogola), wieczornicach literackich, w dyskusjach nad książkami i filmami. Studiujący musieli w ramach zajęć zwiedzać wystawy, odwiedzać muzea (np. wystawa „Oto Ameryka”, „Marks – Engels – Stalin”), oglądać sztuki teatralne

³⁹ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Ogólny układ programu, k. 7; *ibidem*, Historia sztuki polskiej, [1952–1953], k. 42; *ibidem*, Program wykładów o muzyce, [1952–1953], k. 43–44.

⁴⁰ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, [1952–1953], Program zagadnień kulturalno-oświatowych i polityki kulturalnej, [1952–1953], k. 35; *ibidem*, Ogólny układ programu, [1952–1953], k. 7.

⁴¹ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Program historii literatury rosyjskiej, [1952–1953], k. 40; *ibidem*, Program historii literatury radzieckiej, [1952–1953], k. 41.

⁴² AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Projekt programu rocznej Szkoły Partyjnej dla Pracowników Kultury i Oświaty, [1952–1953], k. 6.

(*Intryga i miłość* Schillera, sztuka Gruszczyńskiego *Pociąg do Marsylii*, Pasternaka *Trzeba było iskry*, przedstawienie Teatru Ludowego *Kąkol i pszenica*, sztuka Świt nad Moskwą, sztuka *Droga do Czarnolasu*, sztuka Czechowa *Wujaszek Wania*), filmy (*Historia kinematografii*, *Czapajew*, *Skazana wioska*, *Taras Szewczenko*, *Legitymacja partyjna*, *Wielka luna*, *Lenin w Październiku*) oraz brać udział w tzw. prasówkach. Na dodatkowych zajęciach uczono nawet śpiewu, m.in. *Międzynarodówki*⁴³.

Literatura obowiązkowa była również dobierana zgodnie z ówczesną linią polityczną. Na listę wciągnięto najważniejsze pozycje autorstwa Włodzimierza Lenina, a przede wszystkim Józefa Stalina. Obowiązkowe było studiowanie trzynastu tomów *Dzieł* Stalina. Pojawia się też kilka pozycji Gieorgija Malenkowa (*O zadaniach organizacji partyjnych w dziedzinie przemysłu i transportu*), Bolesława Bieruta (*Podstawy ideologiczne PZPR czy Referat na II Zjazd PZPR*)⁴⁴. Wśród lektur nie mogło zabraknąć wszelkiego rodzaju uchwał KC WKP(b). Pracowano z utworami Mao Tse-tunga: *O prawidłowy styl pracy* („Zeszyty Teoretyczno-Polityczne” 1954, nr 6), *Przeciw szablonowym schematom w partii* („Zeszyty Teoretyczno-Polityczne” 1954, nr 6)⁴⁵.

Programy nauczania w Szkole Partyjnej przy KC PZPR były czasem dość elastyczne. W razie potrzeby dołączano więc treści odnoszące się do bieżących wydarzeń politycznych – w myśl zasady o powiązaniu szkoły z życiem partii. We wrześniu 1952 r. przedmiotem studiów były np. materiały z XIX Zjazdu WKP(b). Zorganizowano serię wykładów, a nawet seminarium i konsultacje na ten temat. Ogólnie poświęcono tej tematyce sporo uwagi – około 14 godzin⁴⁶. 13 marca 1953 r. w związku ze śmiercią Stalina Sekretariat KC PZPR przyjął Uchwałę w sprawie studiowania dokumentów poświęconych pamięci tow. Stalina. Działo się to w myśl wskazań Bolesława Bieruta: „Przyswajamy sobie nieustannie wielkie nauki towarzysza Stalina, studiujemy Jego dzieła, poznawajmy Jego wspaniałe, twórcze ofiarne życie, bierzmy z Niego wzór i uczmy się postępować tak, jak On postępował. Czerpać będziemy nieustannie z niezmierzonej skarbnicy Jego talentu, Jego geniuszu”⁴⁷. W systemie szkolenia partyjnego już od 18 marca 1953 r. zostały uruchomione zajęcia na temat dorobku generallissimusa oraz specjalna forma szkolenia – tzw. kursy studiowania życiorysu Stalina⁴⁸. W sierpniu 1953 r. uzupełniono program zajęć o tematy związane z kampanią wybor-

⁴³ *Ibidem*, Praca w terenie, [1952–1953], k. 45–47.

⁴⁴ *Ibidem*, Wydział Propagandy, Sektor szkolenia partyjnego, 237/VIII-294, Pierwszy rok zajęć – wykaz literatury, [1956/1957], k. 53–57;

⁴⁵ *Ibidem*, Bibliografia, k. 58; *ibidem*, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Projekt bibliografii do ekonomii politycznej socjalizmu, [1952–1953], k. 16–21.

⁴⁶ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-187, Studiowanie materiałów XIX Zjazdu KPZR, [1952–1953], k. 56; *ibidem*, Sprawozdanie cyfrowe realizacji programu w pierwszym trymestrze (od 1 XI 1952 do 12 II 1953 r.), [1952–1953], k. 79; *ibidem*, 237/XX-1, Protokół odprawy Wydziału Szkół Partyjnych w dniu 13 IX 1952 r., k. 23; *ibidem*, 237/XX-186, Protokół posiedzenia pracowników naukowych dnia 31 X 1952 r., k. 121–122.

⁴⁷ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych 237/XX-233, Uchwała sekretariatu KC w sprawie studiowania dokumentów poświęconych pamięci tow. Stalina, [19 III 1953 r.], k. 21.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 21–22.

czą. Analizowano ordynację wyborczą do Sejmu PRL, zagadnienia dotyczące Frontu Narodowego i bezpieczeństwa Polski⁴⁹.

Programy były tworzone kolegalnie. Każdy przedmiot opracowywany był przez specjalistów z danej dziedziny (zazwyczaj członków partii), ale w ich opracowaniu uczestniczyły też konkretne wydziały KC, np. Wydział Historii Partii⁵⁰. Warto zaznaczyć, że wykładowcy Szkoły Partyjnej przy KC PZPR bazowali na materiałach szkoleniowych wydawanych przez Wydział Szkoleniowy. Chociaż od 1952 r. obserwuje się pewną zmianę – na posiedzeniu Wydziału Szkół Partyjnych 13 września 1952 r. postanowiono ograniczyć do minimum wydawanie broszur szkoleniowych, a w większym stopniu bazować na materiale źródłowym⁵¹.

Cały proces kształcenia w szkołach partyjnych nakierowany był na indoktrynację. Miał również wyrobić w słuchaczu umiejętność dyskusowania. Absolwenci szkoły partyjnej wyposażeni w wiedzę marksistowską (choć niejednokrotnie powierzchowną) mogli stawić czoło wrogom politycznym. Utopijna nauka, jaką im wpajano, stawała się ostateczną instytucją odwoławczą w przypadku każdego problemu⁵².

Jeśli porównamy programy Szkoły Partyjnej przy KC PZPR z programem szkół radzieckich – zarówno z okresu międzywojennego, jak i powojennego – okazuje się, że podobieństw było bardzo wiele, znacznie więcej niż różnic, które oczywiście zdarzały się, ale były powodowane zwyczajnie odmienną sytuacją polityczną.

Począwszy od 1948 r., czyli po usunięciu Władysława Gomułki ze stanowiska sekretarza generalnego PPR i rozpoczęciu walki z tzw. odchyleniem prawicowo-nacjonalistycznym, coraz większego znaczenia nabierały programy właśnie z radzieckich szkół. Po zmianie strukturalnej szkolnictwa partyjnego w 1952 r. programy nauczania opierały się wręcz na tych samych przedmiotach co programy nauczania w szkołach radzieckich⁵³.

Do podstawowych przedmiotów nauczanych w Komunistycznym Uniwersytecie Mniejszości Narodowych Zachodu i w Międzynarodowej Szkole Leninowskiej należały np.: ekonomia polityczna, polityka ekonomiczna ZSRR, materializm dialektyczny

⁴⁹ *Ibidem*, 237/XX-20, Pismo kierownika Wydziału Szkolenia Partyjnego KC PZPR do sekretarza propagandy KW PZPR, 21 VIII 1952 r., k. 50; *ibidem*, Pismo do sekretarza propagandy KW PZPR, 25 IX 1952 r., k. 58–62.

⁵⁰ T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, s. 74–81; *idem*, *Rola Wydziału Historii Partii...*, s. 357–371.

⁵¹ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-1, Protokół odprawy Wydziału Szkół Partyjnych w dniu 13 IX 1952 r., k. 23.

⁵² B. Cichocki, K. Józwiak, *Najważniejsze są kadry. Centralna Szkoła Partyjna PPR/PZPR*, Warszawa 2006, s. 126–130.

⁵³ T.P. Rutkowski, *Rola Wydziału Historii Partii...*, s. 357–371; B. Cichocki, K. Józwiak, *Najważniejsze są kadry...*, s. 130–131.

i historyczny, historia międzynarodowego ruchu robotniczego, historia WKP(b), leninizm, nauka o wojnie oraz tzw. budownictwo partyjne, zwane potocznie *Partbudownictwem*.

W polskich szkołach partyjnych, podobnie jak w moskiewskich, istotną rolę odgrywały tzw. roboty praktyczne w terenie. Polegały one głównie na pracy w partyjnych komórkach fabrycznych i komitetach rejonowych partii⁵⁴. Podstawowy cel tych szkół, przedwojennych i powojennych, w ZSRR czy w powojennej Polsce, pozostawał taki sam – wyszkolenie kadr i indoktrynacja. Były one więc swoistą „kuźnią kadr komunistycznych”.

Przy omawianiu tematu dotyczącego szkolnictwa nie można pominąć czynnika personalnego. Należy również mieć świadomość, że osoby odpowiedzialne za szkolnictwo partyjne w Polsce, wpływające w sposób bezpośredni lub pośredni na kształt programów – to ludzie w większości przeszkoleni w ZSRR, z autopsji znający radziecki model szkolnictwa: począwszy od dyrektora Szkoły Partyjnej przy KC PZPR – Romany Granas, która od 1941 r. była członkinią WKP(b), przeszkolona w Kujbyszewie⁵⁵, po Dawida Kirszbrauna *vel* Tadeusza Daniszewskiego – dyrektora Centralnej Szkoły Partyjnej przy KC PPR/PZPR, założyciela Wydziału Historii Partii, który przed wojną pracował w charakterze tłumacza NKWD oraz był wykładowcą radzieckich szkół partyjnych. Była to kluczowa postać, jeśli chodzi o szkolnictwo partyjne w powojennej Polsce. Daniszewski odpowiadał nie tylko za kształt tego szkolnictwa, ale również – jako kierownik WHP – za treść programu⁵⁶.

⁵⁴ RGASPI, Program nauczania KUMNZ, fond 529, opis 1, dzieło 589, list 1–7; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014.

⁵⁵ Romana Granas „Bronka”, „Julia”, „Maria”, „Stacha”, „Stanisława Orlińska” (1906–1987), od 1921 r. aktywna działaczka w Związku Młodzieży Komunistycznej, przemianowanego na Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej. Od 1923 r. członek KPP aż do jej likwidacji w 1938 r. W czasie II wojny światowej przebywała w ZSRR. Od 1941 r. członkini WKP(b). Wraz z I. Armią Polską w ZSRR (potem I. Armią WP) wróciła do kraju. Od 1945 r. była zastępcą dyrektora Centralnej Szkoły PPR w Łodzi. Od maja 1950 do sierpnia 1957 r. dyrektor dwuletniej Szkoły Partyjnej przy KC PZPR. Zastępca członka KC PZPR (AAN, Zbiór akt osobowych, 2029, Romana Granas, k. 1–15).

⁵⁶ Tadeusz Daniszewski, właśc. Kirszbraun Dawid „Domański”, „Lutek”, „Nulkowski” (1904–1969), ur. w Warszawie w rodzinie inteligenckiej. Ukończył Gimnazjum Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy. Już jako uczeń zaczął działalność społeczno-polityczną. W okresie międzywojennym aktywny członek ruchu komunistycznego. Członek Komitetu Warszawskiego ZMK. Trzykrotnie więziony za działalność komunistyczną. W końcu 1929 r. z polecenia kierownictwa partii wyjechał do ZSRR, gdzie został wykładowcą w szkole partyjnej i pracował w KW MK. Przybrał wówczas nazwisko Daniszewski. W 1930 r. powrócił do Polski i został członkiem Sekretariatu Krajowego KC KPP. Na początku lat trzydziestych znów wyjechał do ZSRR, gdzie jak poprzednio był wykładowcą kursów partyjnych. Jeszcze raz w okresie międzywojennym wrócił do kraju, po raz kolejny aresztowany, osadzony w więzieniu w Rawiczu, skąd wyostał się we wrześniu 1939 r. Wyjechał do ZSRR, gdzie w był redaktorem naczelnym wydawnictw polskich Państwowego Wydawnictwa Literackiego w Językach Obcych (1940–1941), a następnie do 1942 r. pracował w Głównym Zarządzie Politycznym Armii Czerwonej. W latach 1943–1944 redaktor odpowiedzialny Radiostacji im. T. Kościuszki i kierownik Wydziału Wy-

Kolejną postacią mającą wpływ na szkolnictwo partyjne była Regina Kobryńska – zastępca dyrektora Centralnej Szkoły Partyjnej, późniejszy kierownik Wydziału Historii Partii KC. W okresie międzywojennym była kierownikiem kursów naukowych aktywu przy Komitecie Moskiewskim Komsomołu⁵⁷. Celina Budzyńska⁵⁸, pierwsza szefowa Wydziału Nauki PPR/PZPR przy KC, była przeszkolona w Komunistycznym Uniwersytecie Mniejszości Narodowych Zachodu. Nie bez znaczenia było również to, że programy dla Sekcji Polskiej KUMNZ układał m.in. mąż Celiny Budzyńskiej – Stanisław Budzyński, który w latach 1934–1937 był kierownikiem katedry marksizmu-leninizmu w Międzynarodowej Szkole Leninowskiej i zastępcą kierownika katedry w Wyższej Szkole Propagandy Partyjnej przy KC WKP(b). Wykładał ekonomię polityczną w KUMNZ i na kursach organizowanych przez Sekcję Polską MK⁵⁹.

Widzimy więc, że szkolnictwa partyjnego nie tworzyły osoby przypadkowe. W myśl słów Lenina bowiem „w każdej szkole sprawą najważniejszą jest ideowo-polityczny kierunek wykładu. Co decyduje o tym kierunku? Całkowicie i wyłącznie skład wykładowców”⁶⁰. Odpowiedzialni za funkcjonowanie uczelni dążyli do rozszerzenia dość wąskiego grona wykładowców. W tym celu uruchomiono w 1950 r. wyższą szkołę partyjną – Instytut Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR, w 1954 r. przekształcony w Instytut Nauk Społecznych przy KC PZPR. Zadaniem IKKN było kształcenie kierowniczych kadr naukowych według sprawdzonych wzorów nauki radzieckiej (tzw. Instytut Czerwonej Profesury). Chodziło o wyszkolenie wykładowców marksistów wywodzących się z klasy robotniczej.

Wszystkie działania systemowe władz PRL miały na celu upodabniać rzeczywistość polską do sowieckiej. W ślad za tym i szkolnictwo partyjne miało osiągnąć stan, jaki istniał w ZSRR. W 1952 r. w skali całego kraju na około 1,5 mln członków partii szkoleniem partyjnym objętych było 553 149 osób (oczywiście mam tu na myśli nie tylko szkoły partyjne, ale również różnego rodzaju kursy w ramach tzw. szkolenia

dawniczego ZG ZPP. Pełnił rolę tłumacza NKWD. Po powrocie do kraju w listopadzie 1944 r. głównym jego zadaniem była organizacja Centralnej Szkoły Partyjnej, której był dyrektorem. Od lutego 1948 r. organizował w Warszawie dwuletnią Szkołę Partyjną przy KC PZPR, której był również dyrektorem do 1950 r. Jednocześnie od września 1948 r. był kierownikiem Wydziału Historii Partii KC PPR/PZPR, a od 1957 do czerwca 1968 r. dyrektorem Zakładu Historii Partii przy KC PZPR. W sierpniu tego roku przeszedł na emeryturę (A. Głowacki, *Komuniści w obliczu nowej rzeczywistości (agresja hitlerowska i sowiecka na Polskę)* [w:] *Komuniści w międzywojennej Warszawie*, red. E. Kowalczyk, Warszawa 2014, s. 417–440, *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, red. F. Tych, Warszawa 1978, s. 513–515).

⁵⁷ AAN, Zbiór akt osobowych, 7948, Awtobiografia Kapłan-Kobryńskiej Rieginy Lwowny, [4 XII 1958 r.], k. 1–4.

⁵⁸ Celina Budzyńska, działaczka komunistyczna. W 1927 r. wyjechała do ZSRR, gdzie ukończyła KUMNZ. Aresztowana w nocy z 19 na 20 VI 1937 r. wraz z mężem i skazana na 8 lat obozu. W 1945 r. wróciła do Polski. Członkini PPR/PZPR. Była dyrektorką Centralnej Szkoły PPR w Łodzi (T. Torąńska, *Oni*, Warszawa 2004).

⁵⁹ *Słownik biograficzny działaczy...*, t. 1, s. 347–349.

⁶⁰ AAN, PZPR KC, Wydział Szkół Partyjnych, 237/XX-237, O szerszy zasięg i wyższy poziom terenowego szkolenia partyjnego, [1951–1952], k. 259.

masowego), w 1954 r. w ramach 37 092 różnych form szkolenia przeszkolono 796 207, co stanowiło ok. 50 proc. członków partii⁶¹. W rzeczywistości sowieckiej – jak twierdził Popow, sekretarz Miejskiego Komitetu Moskiewskiego WKP(b) – szkoleniem partyjnym objętych było aż 97 proc. członków partii (przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych). Przed Szkołą Partyjną było więc jeszcze dużo do zrobienia.

Przełom na scenie politycznej, jak również w szkolnictwie partyjnym nastąpił po ogłoszeniu referatu Nikity Chruszczowa i po wydarzeniach Października '56⁶². Już w maju 1956 r. opracowano projekt wniosków w sprawie masowego szkolenia partyjnego, w którym zapowiadano istotne zmiany: „Dla ulepszenia treści szkolenia niezbędne jest krytyczne przewartościowanie wszystkich programów, podręczników i materiałów szkoleniowych w celu usunięcia z nich nawarstwień kultu jednostki w dziedzinie ideologii i nadania szkoleniu twórczego, antydogmatycznego charakteru”⁶³. W konsekwencji doszło do rozwiązania Szkoły Partyjnej, w jej miejsce zorganizowano zaś w 1957 r. Wyższą Szkołę Nauk Społecznych przy KC PZPR.

Już w roku szkolnym 1956/1957 nastąpił zwrot kierunku nauczania w Szkole Partyjnej. W myśl słów zawartych w projekcie: „Walka przeciw kultowi jednostki i jego następstwom stwarza szerokie możliwości dla usunięcia występującego często dotąd rozdzwiewu między słowem a czynem, między propagandą a rzeczywistością. Rozdzwiew ten podrywał w ogromnym stopniu skuteczność szkolenia, wyjąławił je i pozbawiał rewolucyjnego ostrza”⁶⁴. Zmienił się zwłaszcza stosunek ekipy rządzącej do zagadnień związanych z międzywojennym ruchem komunistycznym. Radykalnej zmianie uległa też lista lektur obowiązkowych. Stopniowo eliminowano książki autorstwa Stalina.

W 1958 r. na posiedzeniu zespołu do spraw programowych można więc było kategorycznie stwierdzić: „W praktycznym rozwijaniu teorii marksizmu-leninizmu opieramy się obecnie najwięcej i głównie na pracach Mao Tse-tunga. Wygląda na to, że po śmierci Stalina jest on głównym teoretykiem marksizmu-leninizmu”⁶⁵. Prócz

⁶¹ *Ibidem*, Wydział Propagandy, 237/VIII-276, Sieć szkolenia partyjnego (wg danych KW), k. 1–9, 15.

⁶² Po śmierci Józefa Stalina 5 III 1953 r. pierwszym sekretarzem KC KPZR i przywódcą ZSRR został Nikita Chruszczow. W nocy z 24 na 25 II 1956 r. w czasie XX Zjazdu KPZR wygłosił tajny referat „O kulcie jednostki i jego następstwach”, w którym poddał ostrej krytyce Stalina i stworzony przez niego system zbrodni. Wydarzenie to oraz strajk generalny, który wybuchł w czerwcu w Poznaniu, doprowadziły do zmiany polityki wewnętrznej w PRL w drugiej połowie 1956 r. Pierwszym sekretarzem PZPR został Władysław Gomułka, który zastąpił Edwarda Ochaba, nastąpiła też liberalizacja systemu politycznego

⁶³ *Ibidem*, Projekt wniosków w sprawie masowego szkolenia partyjnego [maj 1956 r.], k. 33.

⁶⁴ *Ibidem*. 35.

⁶⁵ *Ibidem*, 237/VIII-311, Zagadnienia do dyskusji i bibliografia [1958 r.], k. 16.

dział Lenina i Mao Tse-tunga, z których w dalszym ciągu korzystano, pojawiły się nazwiska polskie: Władysław Gomułka, Roman Werfel, Andrzej Werblan, Jerzy Wiatr, Stanisław Zawadzki, Józef Gutt, Adam Schaff – głównie ich artykuły publikowane na łamach „Polityki”, „Nowych Dróg” oraz „Przeglądu Kulturalnego”⁶⁶.

Od października 1956 r. widoczna jest zmiana w treściach programowych szkolnictwa partyjnego. Nastąpił umiarkowany, w porównaniu z okresem stalinowskim, odwrót od treści internacjonalistycznych. Więcej uwagi poświęcano zagadnieniom narodowym. Zmieniło się zwłaszcza podejście do historii KPRP/KPP. Jednym z podstawowych celów szkolnictwa partyjnego stało się zaznajomienie członków partii i bezpartyjnych z działalnością KPP: „Chodzi tu zarówno o usunięcie wielu fałszywych ocen i wypaczeń prawdy historycznej, jakie pod wpływem kultu jednostki miały miejsce w naświetleniu roli i działalności KPP oraz jej przywódców, jak również o wyrobienie w słuchaczach na przykładzie KPP hartu rewolucyjnego, oddania interesom polskiej klasy robotniczej i narodu, pogłębiania uczuć proletariackiego internacjonalizmu”⁶⁷. Szkolnictwo partyjne po 1956 r. zmieniło więc swe oblicze. W dalszym ciągu indoktrynowano słuchaczy i szkolono w duchu komunistycznym, ale stosunek do historii jako nauki w sposób zasadniczy zmienił się na lepsze.

Elżbieta Kowalczyk

Teaching program of the Party School at the Central Committee of the Polish United Workers' Party based on the example of the cultural and educational staff training

Summary

The article analyses the teaching program of the Party School at the Central Committee of the Polish United Workers' Party (PZPR) between 1952–1956, based on the example of cultural and educational staff training. Party's education was supposed to liquidate the staff shortage severely affecting the state administration and party. After the World War II, when the situation was stabilising and communists strengthened their rule, there was a gradual structural and organizational restructuring of the Polish educational system. It was started by the Central School of the Polish Workers' Party (PPR), established in 1944 in Lublin. The whole party education was strongly connected PPR and PZPR through special departments established for this purpose in the Central

⁶⁶ *Ibidem*, k. 5–8.

⁶⁷ *Ibidem*, 237/VIII-291, Projekt wniosków w sprawie masowego szkolenia partyjnego [maj 1956 r.], k. 34.

Szkolenie resortowe i pozaresortowe

Committee. They were Training Department, Department of Party Schools and lastly The Party Training Sector in the Propaganda department. With time, such education has changed its form to mass training, including ordinary members of the party and ordinary employees in the state administration.

Key words: Central School of PPR, education in People's Poland, party education, teaching program, The Party Training Sector, party teaching program, PZPR, political school, Propaganda Department, Training Department, Department of Party Schools